

BUDAPEST PATINÁJA

SZÁZ ÉV ÓTA a magyarság dédelgetett ambíciója, hogy Budapestet Európa metropolisai sorába emelje. Ez az ambíció időszerű, mert ma a metropolisok korának idején a népek versenyében, úgy szellemi, mint gazdasági, sőt politikai téren is jobban érvényesül az a nemzet, melyet metropolis képvisel. Nagy erőfeszítéssel, temérdek áldozattal sikerült a magyar metropolist létrehozni, melynek jellegzetes profilja és lassanként kialakuló egyénisége mind ismertebb és rokonszenvesebb lesz a világ előtt. Budapest világvárossá kiépítésének százados munkája, nem a régi Pest-Buda naggyá fejlesztésével, hanem ellenkezőleg, idegen példák szemmeltartásával, folytonos összehasonlítás, másolás útján történt. Természetesen a szomszédság és szoros kapcsolat révén, Bécs volt az állandó példa. Az ottani építészet, város-berendezés, szokások és életrend döntő befolyást gyakoroltak olyanképpen, mint egy folyton zúgó orgonapont, amely fölött azonban időnként más hatások is megszólalhattak. Például maga József nádor sohasem volt bécsi lakos, Firenzében nőtt fel, onnét jött hozzánk. Az ő városelképzelése közelébb állott az olasz hercegi rezidenciákhoz, mint a XIX. század nagy kiterjedésű, még barokk rendszerű birodalmi fővárosaihoz. Ezért őt nem a nagy fejlődési lehetőségeket biztosító nagy elgondolások, útnyitások, városrészelosztások, hanem a részletek, egyes lezárt városképek érdekelték. Eleinte nem is foglalkozott a meglévő várossal, hanem kiszemelt magának egy szabad mezőt és odatervezte például a Lipótvárost. A városalakítás munkájából nem a térképezést tartotta fontosnak, hanem a beépítést, a tömböt, a kubusokat. Ezért mellőzte a távoli kilátások hatását, a zárt városon belül a virágos kertek, lombos parkok festői ellentétét és minden hatást az architektúrára bízott. Ilyen elvek mellett épült fel az általa tervezett Lipótváros, egyetlen főútvonallal nélkül, sakktáblaszerűen és még arra sem helyezett súlyt, hogy a szomszédos Belváros főútvonalaiba bekapcsolódjék, mert a Fehér hajó fogadó annak idején elzárta a Bécsi-utcát és a Nádor-utca máig sem jutott közvetlen összeköttetésbe a Váci-utcával. Az 1838-as árvíz után nem élt az alkalommal, hogy a meglévő ősi sugárutak legyezőjét kiegészítse, összefüggő rendszerbe foglalja: a Király-, Dob-, Baross- és Ráday-utcákat főútvonallakká építse át. Sőt egy magától szépen kialakult körutat, az Orczy-, Fiúmei-út, Rottenbiller-utca és Felsőerdősor vonalát a Lövölde téri telkek beépítésével megsemmisítette.

tette. Ellenben főtörekvése volt a falusias és kisvárosias jelleget mihamarabb megszüntetni. Minden ház külön érdeklődésének tárgya; a homlokzatot nemcsak engedélyezték, hanem jogában állott a Szépeszeti Bizottmánynak azt átdolgozni. Ilyen módon sikerült elég hamar kiküszöbölni a vidékies pallérmunkát, a szegényes zsúppetős vályog viskókat és az épülő részeknek azonnal fejlettebb városi jelleget biztosítani. Az olasz városoknak jellegzetessége, hogy nem vezet be mezei jellegű átmenet, hanem az első házzal megkezdődik a város. Ez volt a törekvése József nádornak is, tehát nem túlzás, ha a Palatínus korában némi olasz befolyást állapítunk meg.

Széchenyi fellépésével következett az angol hatás. Nemcsak a Lánchíd, mely Budapest metropolissá fejlődésének kiinduló pontja és még ma is fővárosunk legszebb objektuma, képviseli azt, hanem Széchenyi nagyszerű agitációja, a löversenytól kezdve végig a gyár- iparig, minden részletében temérdek angol hatást mutat. Pest akkor inkább csak kiterjedésében és külsejében volt város, életét azonban falusias igénytelenség jellemezte. Vagy elzárkózva, csak önmaguknak éltek, akár a pusztán, vagy foglalkozásuk, szomszédság, társadalmi állás szerint, szinte ellenséges ismeretlenségben tagozódtak, mint a falun meg a kisvárosokban szokás. Az összeismerkedést, a keveredést Széchenyi az angol klubélet átplántálásával könnyítette meg. Különösen a pénzvilág és kereskedelem képviselőire helyezett súlyt, kikre szüksége volt és akiket szeretett volna olyan tekintélyben látni, mint amilyennel Angliában bírnak. A pesti otthon sem felelt meg az akkori nagyvárosi igényeknek. A polgárság minden haladást, kényelmet, civilizációt a gazdagok kiváltságának tartott, a tágas falusi keretből beköltöző magyar pedig csak szállásnak tekintette városi lakását, nem otthonának, ahol nem fontos a kényelem, akár négyen, öten is elalhatnak, földre dobott szalmazsákokon egy szobában. Amilyen távol-ságban volt a második emeleten a kis biedermeier mosdótál az udvaron lévő kútról, olyan távol volt ez az élet a kényelemtől, a célszerűségtől. Széchenyi ismertette meg Pesttel a komfort fogalmát, magyarázva, hogy az nem fényűzés, hanem a szoros városi együttélés feltétele. Az ő nyomán lett közszájon forgó a „kényelem“ szó, melyet azelőtt nem ismertek. Ideálul állította az angol otthont, melyben mindenkinek jut legalább is egy külön hálókamra, hova visszavonulhat a munkás nap után. De mit ér a nyugalmat, boldogságot adó tiszta otthon, ha kilépve belőle ellep a por és sár. A pesti polgár természetesen találta, hogy ha esik, nyakig sárosnak, ha szárazság van, portól fehérnek kell lennie. Pedig az utcák, terek éppúgy a polgár otthonához tartoznak, mint a lakása, mondotta Széchenyi — és ha hiú ennek csínyjére, tisztaságára, miért nem törődik amazzal is? Az idegen erről fogja megítélni és amilyen ocsmánynak, piszkosnak látja az utcát, olyan-nak fogja hinni az otthonát, sőt őt magát is. Így keltette fel a polgárság érzékét a nagyobb igényű városi berendezések és a szép iránt. Az első pesti lombos park is az ő alkotása. Az épülő Lipótváros és az Új-épület közötti béka-tó helyén létesítette a róla elnevezett sétányt.

A negyvenes években némi francia hatást lehet kimutatni. E kor hangadó ifjúságát, Petőfiéket, a Pilvax-kávéházi társaságot francia

szimpátiák jellemzik. Nemcsak a politikai eszmék és irodalom, hanem maga Párizs is nagy hatást gyakorolt rájuk. Akik már künn jártak, mindig Párizsról beszéltek, akik még nem voltak ott, szüntelen oda készülődtek, Petőfi is. E sok beszédnek az lett a vége, hogy a kocsmáknak, kávéházaknak tréfásan párizsi neveket adtak, a Váci-utcát rue de la Paix-nak hívták, az Újépületet Bastille-nak, amivel önkénytelenül megjósolták ez épület későbbi szörnyű szerepét. Ők hangoztatták, hogy az akkor személtlerakodó Dunaparton olyan sétányt kell csinálni, mint Párizsban a Cours la Reine. Ennek az indítványnak hatása alatt állapították meg a Duna felé való építkezés határául, a Mária Valéria-utca vonalát. E francofiliára jellemző, hogy mikor megkérdezték Irinyit, ki egy hideg téli napon az Uri-utcában hajadonfővel, egy szál frakkban sétálgatott, vájjon fázik-e, azt felelte, hogy nálunk Párizsban enyhe a tél.

A francia befolyás azután az emigráció hazatéréssel újjá éledt, különösen mikor gróf Andrássy Gyula, a kiegyezés miniszterelnöke vette kezébe Budapest ügyét. Nemcsak Párizst ismerték meg, hanem látták báró Haussmann nagyszabású városrendezésének megindulását és ez felkeltette a reményt, hogy Budapestről is lehet nagyszabású metropolist alkotni. Így született meg Budapest városrendezése, kerületi elosztása, a Nagy-körút terve és tiszta francia hatás alatt keletkezett az Andrássy-út, ez a legszebben megkomponált útvonalunk. Ezután még egyszer jelentkezik az angol hatás, az Országház tervpályázatánál, mikor Stéindl terve elsősorban azért aratott sikert, mert gótikus volt, már pedig az akkori közvélemény nem tudott más parlamenti palotát elképzelni, mivel az angol parlament is gótikus.

Az az óriási bevándorlás, mely a kiegyezéstől a század végéig majdnem megháromszorozta e város lakosságát, tiszta magyar várossá alakította át Budapestet. De ez a nagy magyar bevándorlás a városképben nem látszik meg. A magyar középbirtokosság vagyona roncsait pénzzé téve, nagy rajokban költözött fel, de nem épített házat magának, nem lett háziúr, hanem a pénzét bankba helyezte el és beköltözött azokba a bérházakba, melyeket a spekulánsok a banktól kölcsönkapott pénzén építettek. Így csak közvetve, de a legnagyobb áldozatot hozva vett részt ez az osztály Budapest nagygyépítésében. Ha ennek a népes új elemnek ízlése, életmódja, kívánságai nem fejeződnek is ki a város épületein, rövidesen átalakító erővel lett úrrá a főváros társadalmi életén. A magyar kúriák vendéglátó világából valami olyan szíves közvetlenséget, könnyedséget, kimértség nélküli jó modort hozott magával, mely a városi polgárságnak sohasem volt sajátja és amely külföldön is csak a magasabb körökben található. Ebből fejlődött ki Budapest életének az a sajátossága, melyet a külföldi, mint rokonszenves tulajdonságot azonnal észrevesz és az építészeti stílusoknál is jellemzőbb egyéni vonásként a javunkra ír.

A nagyvárossá alakulás részleteiben Bécs mellett Berlin gyakorolta a legállandóbb hatást. Szakembereink legnagyobb része tudott németül, sőt csak németül tudott és ezért szívesen ment Berlinbe tanulni. A szintén gyorsan nagygy épülő Berlinből jött a gangos bérkaszánya típus. Még nagyobb a hatás a városi műszaki, üzemi, valamint egészségügyi

és közlekedési berendezésekben, melyeknek igazgatási rendszereit is lemásoltuk. Építészetileg a hatvanas-hetvenes évekből a berlini építészet néhány igen jó példányát bírjuk, melyek közül kiemelkedik Stüler szép Akadémia-palotája. Kevésbé szerencsés utánpótlás a későbbi Berlinnek a Hősök-tere, mely a Millenáris emlékkal és a Szépművészeti Múzeum meg a Múcsarnok klasszikus homlokzatával teljesen Vilmos császár Berlinjét eleveníti meg szinte szolgailag. A kilencszázas évek elején nyűt meg Berlinben az Euphrates-menti ásatások gyűjteménye és rendezte a császár a híres Sardanapal balettet. Ez rövid időre az óbabiloni stílust idézte fel a német építészetben. Ennek is maradt emléke nálunk a Múgyetem főépületében és a Zeneakadémia hangversenytermében.

Tehát Budapest naggyáépítése alatt kívánták az utánpótlást és szépnek tartották azt, ami új. Így nem juthatott szóhoz az eredeti és csak lappangva talált tért itt-ott az önállóságra törekvés. Például Pollack Nemzeti Múzeumában az tetszett, ami görög és ami hasonlít a külföldi klasszicista épületekhez, de azt, hogy ebben az épületben az évezredek tömegelosztás és oszloprend zavartalan harmóniában olvad össze a jelenkor ablakokkal áttört emeletrendszerével és épp ezért ennek az épületnek különös művészi becsé van, senki sem vette észre. Ugyanígy voltak Ybl alkotásaival, különösképp az Operaházzal, melyben a párizsi és bécsi operaházakkal vetélkedő díszes színházat láttak csupán, de azt, hogy ebben az épületben a hajdani renaissance stílusa újból elevenné lett és a mai kor követelményéig fejlesztetett, tehát nem a múlt másolata, nem tudták méltányolni. Nem lehet csodálni, hogy Feszi Frigyes magyaros törekvése, főleg a Vigadóban megnyilatkozó eredeti romantikája nem találkozott tetszéssel. E korban, mikor minden más téren megnyilatkozott a magyar alkotó erő és nagy eredményeket ért el, a városépítés terén egyedül Lechner Ödön emelte fel szavát a magyar építési forma-nyelv érdekében. Nagyértékű alkotásain kívül egész elméletet formált művészi hitvallása mellett. Abból az alapvető kérdésből indult ki, hogy mi legyen a kő nélküli Alföld és a követ pusztító steppe klíma monumentális építőanyaga 5 Timur Lenk turkesztáni hatalmas medresszéire hivatkozott és a csempében találta meg építőanyagát. Azután a pártázatos szépségi magyar renaissance, a népművészet gazdag formáiból és szép, régi magyar bútorok arányaiból alkotta meg stílusát, mely a szecessziós idők jóformán egyetlen maradandó értékű öröksége.

De a múlt emlékeit sem vette körül kegyelet, sőt azzal a kevés történelmi emlékkal, mely Budán megmaradt, mostohán bántak. A Mátyás-templom helyreállításán és megfelelő keretbe helyezésén kívül a múltért jóformán nem tettek semmit és megelégedtek azzal, hogy a Történelmi Társulat táblái egyedül őrizzék emlékeit. Annyira nem becsülték a tradíciót, hogy nem egyszer hajszálon függött, hogy lebontsák az eskütéri plébánia-templomot, miáltal legrégebb építményünk, melynek stílusváltozásaiban sűrítve egész Pest története benne van, semmisült volna meg. Így a honi tradíciók éppolyan háttérbe szorított tényezői voltak a magyar metropolis felépítésének, mint az eredetiségre, magyar voltunknak megnyilatkozására törekvő akciók.

VALÓSÁGGAL MEGRÖGZÖDÖTT e város közvéleményében az a tudat, hogy nincs mivel büszkélkednünk a múltból, Budapestnek nincs történeti patinája, tehát minden igyekezettel modern várost kell alkotni belőle. E törekvések mellett, amint az új alkotások idővel lassan a félmúltba kerültek, abba a kritikus időbe, mikor a divatos mielőtt kosztümmé lenne, idétlen ódivatúvá válik, Budapest sorba kiábrándult mindabból, amit száz év alatt alkotott és szépnak hitt. Nem vették észre, hogy lassan megszületik a hiányolt tradíció és a mindent megjavító patina már kezd lerakódni, mert elvégre minden új egyszer régi lesz és minden régi egyszer új volt. Azok a pestiek, akik olyan irigységgel bámulják meg a genti Gravenkasteelt, ezt a régi várat, meg a milánói Castellót, arra nem gondolnak, hogy idő kérdése csupán, hogy a mi Citadellánk is ilyen bámulat tárgya legyen és szüntelen újabb és újabb terveket agyainak ki annak megsemmisítésére, holott szebb megoldást a Gellérthegy befejezésére — akár csak egy corona muralis — el sem lehet képzelni. Dicsérjük a bécsi Ringet, mint a multszázadbeli városépítés egyik legszebb alkotását, de hogy milyen gyönyörűen sikerült a mi Múzeum-körutunk, hogy itt van fővárosunk legkiegyenlítettebb bérházsora,—nagy részét Ybl építette — arról nem beszél senki. A párizsi Avenue de l'Opéra-t, a Champs Elysées-t itt áhítatos tisztelettel emlegetik, azonban únott közönnyel járnak a modern városépítés egyik legszebb útvonalát, az Andrásy-utat. Ez a hármas tagolású útvonal tulajdonképpen kőbe épített költemény, mely arról szól, hogy a városi ember a kő- és téglarengetegből kivágyik a szabad természetbe. Előbb két sor ház, azután szélesebb lesz, négy sor fa, majd előkertek, mind több lesz a lomb, kevesebb a fal és végül megérkezünk a célhoz, a természethez. De bármily tökéletes alkotás az Andrásy-út és bár épületsorait a patina már egységbe foglalta össze, még egypár „Párisi Aruház“-szerű épület és vége lesz a művészi hatásnak. A Múzeum-körút harmóniáját is szétvetné, ha oda néhány mai modern épületet beékelnének és Budapest köztudatba átment városképét változtatná meg, ha a Citadellához hozzányúl-nának. A Duna-korzó kérdése is aggodalomra ad okot. Ezt a panorámás sétautat a legnagyobb művész, az élet formálta ki. Vájjon most az emberi beavatkozás nem fogja-e megrontani arányait, lüktető életét és letörölni finom patináját? Egyébként közvetlenül a Duna partján eddig még csak két olyan építményt sikerült emelnünk, melyeknek léptékei a Duna hatalmas méreteivel arányban vannak. Az egyik az Országház, a másik az Elevátor. Ez az utóbbi is igen jó, ma már patinás épület, de most veszélybe kerül az új híd közelsége miatt. Lebontása helyett, inkább meg kellene építeni a hídfeljáró túlsó oldalán a párját.

Ezt az elmékedést a Budapestre lassan lerakódó patina felett az teszi időszerűvé, hogy egyrészt a közvélemény élénk érdeklődést, sőt áldozatkészséget mutat fővárosunk fejlesztése iránt, másrészt korunk építő stílusa kirívó ellentétbe került a közelmúlt építészetével, miért is minden újítás óvatos körültekintést kíván, nehogy az újszerű építkezés többet romboljon a meglévő városkép harmóniáján, mint amennyivel azt gyarapítani tudja, őszintén bevallva, nem váltotta be az új építőstílushoz fűzött várakozásainkat az, amit az utolsó tíz esztendőben

e téren Budapest felmutat. A múlt század eklekticizmusa után, melyben külsőleg végig próbálták a múlt összes stílusait, feltétlenül rokonszenves ez az új stílus, mely a belső rendeltetést és célszerűséget tartva szem előtt, belülről kifelé alakítja homlokzatát és nem hazudik gipszdiszes barokk kastélyhomlokzatot egyszerű bérháznak, sem a renaissance tágas ablak és pillér tagolása miatt nem szabja el célszerűtlenül a szobákat. Ezek az új törekvések már azért is közel állnak hozzánk magyarokhoz, mert alapelveiket éppen száz esztendővel ezelőtt a mi Széchenyink mondta ki. Elmélkedve az architektúra szabályairól, az oszloprendek és stílusok törvényeiről, a szabad művészi tevékenységet gúzsbakötő dogmatizált tradíciókról, így ír: „Mily szemtelenség néhány száz vagy ezer évvel előbb bizonyos szabályokat állítani fel; vagy inkább műy gyávaság ily szabályok rabja, sőt bolondja lenni örökleg? Győzzön az ok s csak az ok, ne a régiség és még kevésbbé azon nimbus, melyet csalbölcssek saját sötét céljuk, vagy világi hiúságuk elburkolása végett szoktak a régiség körül terjeszteni/. Ezt a mai építészet harci lobogójára írhatjuk fel. Az új stílus közvetlen a háború előtt valóban művészi lendületű, monumentális alkotásokkal hívta fel magára a figyelmet. Nálunk Lajta Béla szervitateri és Rákóczi-úti vöröstégla bérháza, vasutcai iskolája, Bécsben Wagner Ottó művei, a német Behrens pétervári német követség! palotája, majd később a stockholmi városház, Östberg remekműve, Lallerstedt vöröstégla architektúrája, a dán Jensen Kiint orgonaszerű temploma, Höger nagyszabású hamburgi Chile-Hausa, Berlage tornyos amsterdami tőzsdéje, Dudok leleményesen szerkesztett lakóházai és a temperamentumos Le Corbusier franciás, ötletes épületei felcsigázták várakozásunkat. Mindezek nemcsak célszerűen oldották meg feladatukat, hanem minden puritanizmusuk mellett ihletett művészettel hoztak létre valami újszerű szépet, mely nagy síkok, vízszintes és függőleges egyenes vonalak, ismétlődések, valamint az anyag mesteri kezeléséből előálló fény- és árnyhatások harmóniájából jön létre. Első tekintetre egyszerűnek látszanak ezek az épületek, de jobban szemügyre véve a művészi lelkiismeretnek, a műgondnak rengeteg küzdelmes munkáját látjuk meg bennük. Ezzel szemben a budapesti moderm épületek többségén az újat alkotás lendülete helyett inkább csak a reakció ütkezik ki, mely nyersen hagyja a homlokzatot, mintha nem is tervezte volna meg, de ha felraknánk reá a háború előtt obiigát gipszdiszeket, vakolatba rajzolt szecessziós formákat és a szokványos tornyocskákat, kupolákat, miben sem különböznék elődeitől. A villák és családi házak még jobban sikerültek, de az utcák sorában álló bérházak — természetesen tisztelet a kivételeknek — kétségbe látszanak vonni, hogy ennek az új stílusnak a célszerűségen kívül művészi vénája is lenne. A művészi alkotásnak, legyen az kicsi, vagy nagy, sőt még a művészi torzónak is lezárt egésznek, befejezettnek kell lennie. Már pedig ezek a mi bérházaink jobbára befejezetlenek, folytathatók lennének a végletekig, nem a művészi alakító erő szab határt, hanem a szomszéd házak meg az építési szabályrendelet magassági maximuma. A legtöbb épület nem alkalmazkodik környezetéhez és olyan szabványyszerű, mintha mustra-könyvből vették volna ki. Szinte harsogva hangoz-

tatja, hogy egyetlen ambíciója a célszerűség. Ezekkel szemben nem is lehet művészi követelményekkel fellépni, legfeljebb a jó ízlés kívánandó meg. A célszerűség kérdését pedig majd idővel a lakók fogják eldönteni, hogy a világosság és napfény kedvéért hajlandók-e életüket üvegkirakatban tölteni. Természetes folyamat az, hogy minden stílus egy idő múlva sablonizálódik az epigonok kezén, de hogy nálunk sablonnal és epigonokkal kezdődjék, az nem természetes, összehasonlítva a budapesti új stílusú épületek átlagát a külföld hasonló építkezésével, úgy tűnik fel, mintha építészeink egyrésze a dolog könnyebbik végét fogta volna meg, amint Liszt Ferenc szerette mondani: „már megint megjelent a nagy Slendrián“.

Minket Budapest szempontjából annyiban érdekel ez a kérdés, hogy az új stílusú építkezés mennyit ronthat vagy javíthat fővárosunk képén és vajjon mennyire zavarja meg a patinázódás folyamatát. Az kétségtelen, hogy régi, kialakult utcáinkban ez az újszerű építkezés a maga nyersségében zavarólag hat. De igazi művész számára nem lenne megoldhatatlan feladat, elvei feladása nélkül a környezetbe illő, legalább semleges homlokzatot alkotni. Bizonyos útvonalakon azonban be kellene hozni a homlokzat védelmét, amely mögött a ház újraépíthető (amint erre nézve a károlykörüli és az országházkörüli építkezéseknél már történt is kísérlet). Mikor 1708-ban Mansard felépítette a Place Vendome-ot, csak a homlokzatokat építette meg köröskörül, a házak utólag épültek mögéjük és azóta már többször megújultak, míg a homlokzat ma is a régi. Az új és teljesen újjáépülő városrészekben szabadon érvényesülhet korunk építő stílusa, de kívánatos lenne, hogy a keskeny frontú pesti telkek helyett nagyobb komplexumokon érvényesülhessen, mert ez a stílus nem telkek, hanem utcák, tömbök beépítésére hivatott, e nagyobb feladatokban futhatja ki akadály nélkül a formáját, míg a kis telkeken, egymás mellett, mintakollekciós szelvényeknek látszik. Ilyen elővigyázati intézkedésekkel biztosíthatjuk az annyira áhított patina képződését, melyet siettetni nem lehet, de hátráltatni, elrontani nagyon könnyű.

JESZENSZKY SÁNDOR